INHOUD

- Redactioneel	
- Bevordering van gezond gedrag vaak erfelijk belast	Floor Looy
- Leefruimte, raakvlakken met natuur- en milieueducatie	Luc Koning/Jan Tito
- Bevordering van gezond gedrag in "Wat krijgen ze op de basisschool?"	Paul Reusch
- Gezondheidseducatie werkt door in pedagogisch klimaat	Maarten de Jongh
- Samenwerking schoolbiologie en GVO in Arnhem	Koos de Vos
- Nieuwe leskist voeding in onderwijs-werkplaats Maastricht	Ben Dackers/John Steijns
- Ondersteuning voedingsgroep Maastricht	Annemie Mordant
- Reactie van een school op leskist Voeding	Basisschool "Op het Merkenveld" Maastricht
- Een vreemde eend in de bijt?	Freek Fokkert
- GVO op school: een overzicht van lesmateriaal	Goof Buijs

REDAKTIONEEL

Bevordering van gezond gedrag is een nieuwe taak voor het basisonderwijs. Aangezien het veel raakvlakken met het werk van een schoolbioloog heeft, leek het ons als redaktie goed om er een themanummer aan te wijden. We hebben ook in dit nummer getracht om zowel de inhoudelijke als de praktische kant van de revue te laten passeren.
Het Openingsartikel is van Floor Looy. Hij is onderwijskundige bij de Stichting voor de Leerplanontwikkeling (SLO) te Enschede. In zijn artikel gaat hij in hoe bij de bevordering van gezond gedrag in de praktijk veel aandacht wordt besteed aan lichamelijke gezondheidsaspecten en dat een sterk accent wordt gelegd op het overbrengen van kennis. Daarnaast legt hij uit dat het geen kennisgebied is, maar een vormingsgebied.
Het artikel "Leefruimte, raakvlakken met natuur- en milieueducatie" is een bewerking van een verhaal uit het themanummer bevordering van gezond gedrag van het Praxisbulletin.
Voor het stuk "Gezondheidseducatie werkt door in het Pedagogisch klimaat", heeft Maarten de Jongh een gesprek gehad met Pieter Klomp, directeur van de protestants-christelijke basisschool "De Wijngaard" in Doorn. Ruim tien jaar geleden is de school begonnen met het aandachtsgebied "Samen leven". Behalve een artikel van de Ondersteunings- en Voedingsgroep Maastricht, is er over de leskist Voeding van de Onderwijswerkplaats in Maastricht, ook een reactie van een school op de leskist.
Het themanummer eindigt met een overzicht van het lesmateriaal samengesteld door Goos Buijs (GVO-konsulent onderwijs).
Het volgende themanummer zal in december uitkomen, met als thema "Speciaal onderwijs en natuur en milieueducatie". Mocht je over dit onderwerp iets kwijt willen, neem dan contact op met Olle Mennema, telefoon overdag 070-466489, 's-avonds 070-467184, of schrijf naar hem, adres: Noorwitzstraat 16, 2562 NW Den Haag.
Wij wensen een ieder een plezierige vakantie toe.

BEVORDERING VAN GEZOND GEDRAG VAAK ERFELIJK BELAST

In dit artikel schetst Floor Looy hoe bij bevordering van gezond gedrag in de praktijk van de school veel aandacht wordt besteed aan lichamelijke gezondheidsaspecten en dat een sterk accent wordt gelegd op het aanbrengen van kennis. Daarnaast gaat hij in op het feit dat het totale schoolgebeuren op bevordering van gezond gedrag gericht moet zijn. Het is geen kennisgebied, maar een vormingsgebied. Floor Looy is onderwijskundige bij de Stichting voor de Leerplan Ontwikkeling (SLO) te Enschede en is o.a. samensteller van de bekende "Doe Het Zelf-set voor gezondheidseducatie".

GEEN BLANCO BEGINSITUATIE

Bevordering van gezond gedrag is een van de nieuwe taken voor het in 1985 gestarte basisonderwijs. Nu laten nieuwheidseffecten zich moeilijk voorspellen, maar ze kunnen wel een heel belangrijke rol spelen. In de komende jaren zal duidelijk worden of het wettelijk kader en alle leerplanprodukten van de laatste tijd voldoende zijn om de bevordering van gezond gedrag goed van de grond te tillen.
We kunnen niet stellen dat bevordering van gezond gedrag zomaar uit de lucht komt vallen. In feite is het voor geen enkele school iets totaal nieuws. Vrijwel dagelijks wordt er immers in opvoedings- en onderwijssituaties aan de gezondheid aandacht besteed: veilig gebruik van prikpennen, scharen en anderen gereedschappen; ingreep van de pleinwacht bij roekeloos spel; begeleiding van leerlingen met faalangst enz. Daarnaast besteden veel scholen al jaren aandacht aan zaken als gezonde voeding, gebitsverzorging, milieuhygiëne en seksuele opvoeding. Nieuw is dat de basisscholen bewuster, doelgerichter en systematischer aan de bevordering van gezond gedrag moeten gaan werken.
We kunnen dus bepaald niet spreken van een blanco beginsituatie. Dit kan voordelen bieden. Schoolteams kunnen bijvoorbeeld gedeeltelijk terugvallen op opgedane praktijkervaring. In veel gevallen kunnen die ervaringen echter ook in het nadeel werken, doordat ze bijvoorbeeld uitbreiding, verdieping en vernieuwing blokkeren. "We doen het allemaal al" is een veelgehoorde kreet.

ACCENT OP LICHAMELIJKE GEZONDHEIDSASPECTEN

Voor veel scholen staat bevordering van gezond gedrag nog in de kinderschoenen. Dat is ook niet verwonderlijk, omdat het nooit eerder tot de officiële taken van de school behoorde. Vaak wordt een eenzijdig accent gelegd op lichamelijke gezondheidsaspecten. Mondhygiëne, voeding, lichaamshygiëne en veiligheid staan hoog genoteerd op de lijst van gezondheidsonderwerpen. Hun populariteit danken ze niet

in het minst aan het vaak aantrekkelijke materiaal (stickers, folders, posters, lespakketjes e.d.) dat instituten en organisaties als het Voorlichtingsbureau voor de Voeding, het Ivoren Kruis en de Stichting Consument en Veiligheid aan het onderwijs ter beschikking stellen en soms zelfs ongevraagd toezenden. Ook het feit dat genoemde onderwerpen lekker concreet zijn en dat je er in de klas leuke dingen mee kunt doen, speelt natuurlijk een rol.
Deze eenzijdige aandacht voor lichamelijke gezondheids-aspecten past echter niet meer bij onze huidige gezondheidssituatie, waarin vooral ook de psycho-sociale gezondheidsaspectn minstens zo belangrijk zijn en niet te vergeten de gezondheids-aspecten van de relatie van de mens met zijn natuurlijke omgeving.

VOORAL KENNISGERICHT

Vaak wordt een sterk accent gelegd op het aanleren van kennis omtrent gezond gedrag, als zou dit automatisch tot gezond gedrag leiden. Het is als theorie zonder praktijk. Het gaat dan bijvoorbeeld om het aanleren van veiligheids-regels in plaats van om te leren gaan met veiligheids-risico's in het schoolleven van alledag, waar je soms haast hebt, zenuwachtig bent, uit je tent wordt gelokt om stoer te doen enz. Deze tendens houdt ook in, dat er vooral aandacht is voor lesjes, projecten e.d. en weinig oog voor het educatief uitbuiten van alledaagse praktijksituaties of voor allerlei invloeden vanuit de omgeving (voorbeeld van de leerkracht, voorzieningen en regels op school e.c.).
Vaak is het niet duidelijk wat het doel is van bepaalde gezondheidseducatie-activiteiten. Er wordt nogal veel tijd besteed aan oppervlakkige activiteiten, zoals bijvoorbeeld verzamelde tandpastamerken verwerken in een collage, zonder dat dit een bepaalde functie in een bepaalde les of project heeft. Het leukheidscriterium voert dan vaak zo de boven-toon, dat uit het oog wordt verloren dat educatie ergens op gericht dient te zijn.

TE HOOG GEGREPEN

Vaak is er bij de keuze van gezondheidsonderwerpen weinig aandacht voor de vraag, of de leerlingen voor dat onderwerp (mede)verantwoordelijkheid kunnen of mogen dragen. Er zijn ongunstige bijwerkingen te verwachten, als we kinderen opzadelen met gezondheidsproblemen waar ze niet debet aan zijn of waaraan ze zelf weinig kunnen doen: de grote milieu-problemen, de samenstelling van het voedselpakket thuis, enz. Deze "ongelukkige" keuzes worden nogal eens door voorlichtingsorganisaties gestimuleerd, die soms weinig vertrekken vanuit de actuele situatie en verantwoor-delijkheid van kinderen.

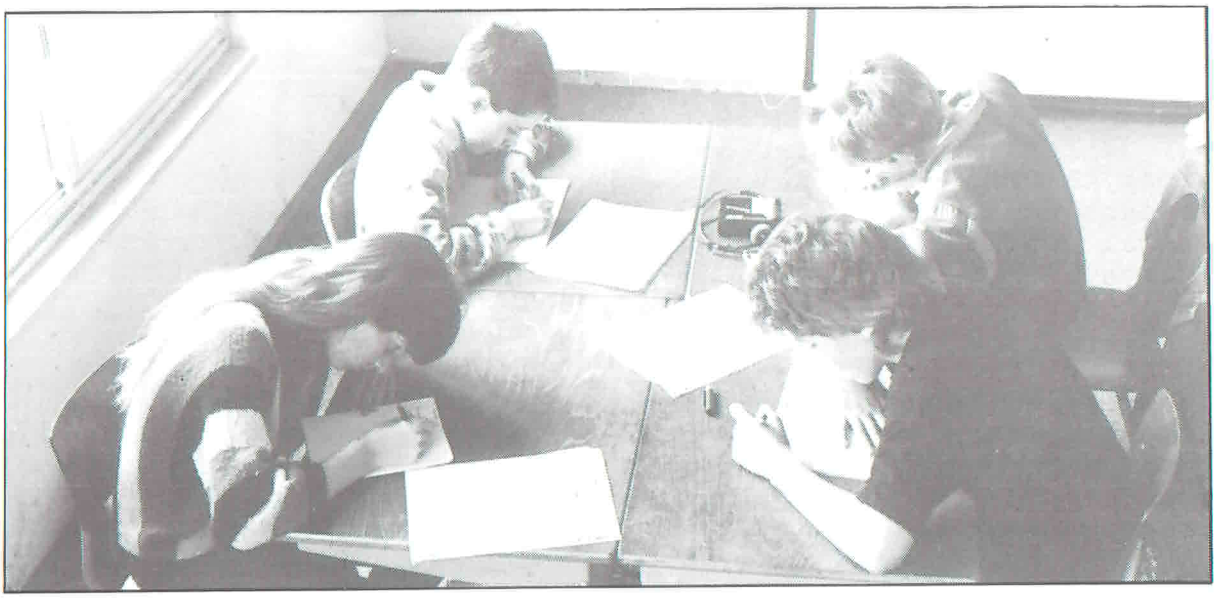

VORMINGSGEBIED

Bevordering van gezond gedrag is geen kennisgebied, maar een vormingsgebied. Niet het aanleren van kennis staat centraal, maar de vorming van houding en gedrag. Dat vraagt meer dan "alleen" ingeplande lessen, projecten e.d. Dat vraagt ook om het educatief uitbuiten van allerlei situaties die zich in de schoolpraktijk aandienen. En het vraagt ook om het rekening houden met de gezondheid van leerlingen in de hele schoolsituatie: voorbeeld van een leerkracht, veiligheid van het school-gebouw, sfeer enz.
Het feit dat voor het totale basisschoolprogramma niet meer uren beschikbaar zijn, betekent ook voor gezond-heidseducatie dat overwogen moet worden of de geplande onderdelen gedeeltelijk kunnen worden geïntegreerd in bestaande vakken, projecten e.d. Lang niet altijd zal dat mogelijk en wenselijk zijn, maar in veel gevallen zal het voor de hand liggen of zelfs noodzakelijk zijn.
De vraag in welke mate schoolteams tijd en energie moeten investeren in het invoeren van bevordering van gezond gedrag, laat zich niet in algemene zin beantwoorden. Dit hangt samen met het feit dat bevordering van gezond gedrag op veel scholen al een lange voorgeschiedenis heeft. Het zal uit het voorgaande duidelijk zijn dat dit "verleden" het invoerings-proces zowel positief als negatief kan beïnvloeden.

Floor Looy

(Wie wil reageren op dit artikel of vragen heeft, kan Floor Looy bellen onder nummer 053-840402)

LEEFRUIMTE, RAAKVLAKKEN MET NATUUR- EN MILIEUEDUCATIE

Eén van de aandachtsgebieden die de SLOP onderscheidt bij de inhoudsbepaling van bevordering van gezond gedrag is de leefruimte. Die leefruimte is van invloed op het lichamelijk functioneren en de sociaal-emotionele ontwikkeling van mensen. Het is onderdeel van GVO dat veel raakvlakken met het werk van schoolbiologen heeft.
In dit artikel geven Luc Koning en Jan Tito vooral direct bruikbare informatie in verband met de invulling van dit aandachtgebied.
Luc Koning is o.a. algemeen schoolbegeleider bij de SBD in Gouda en eindredacteur van het Praxis-bulletin.
Jan Tito werkte jaren als schoolhoofd en is nu werkzaam bij de gemeente Dordrecht als beleidsmedewerker volwasseneneducatie en kunstzinnige vorming.
Het artikel is een door de redaktie van het WVS-mededelingenblad bewerkt onderdeel van het themanummer bevordering van gezond gedrag van het Praxis-bulletin, een praktisch maandblad voor leerkrachten van vier- tot twaalfjarigen, dat door uitgeverij Malmberg op de markt wordt gebracht.

EEN BREED TERREIN

Als we praten over leefruimte in het kader van GVO, dan denken we aan de gezondheids-aspecten van de woon- en leefomgeving. Dit houdt in dat we onder andere aandacht besteden aan:

- de afhankelijkheid van het biofysisch leefmilieu in verband met de eerste levensbehoeften;
- relatie tussen de kwaliteit van voedsel, water en lucht enerzijds en gezondheid anderzijds. Hierbij kunnen we bijvoorbeeld denken aan gifophoping via voedsel-ketens, de kwaliteit van ons drinkwater en de steeds meer optredende smog.
- De directe of indirecte invloeden van de mens op zij biofysisch milieu. Hier komen we wel op een heel breed terrein. We noemen een paar willekeurige voorbeelden: ons consump-tiepatroon, huizenbouw, afval, rioolwaterzuivering en natuurbescherming.

SUGGESTIES

Er zijn tal van aktiviteiten rond het aandachtsgebied leefruimte te noemen. We geven wat voorbeelden. Bij het thema "hygiëne rond het huis" kun je denken aan:

- in groepjes in de wijk kijken naar het "zwerfvuil" en er wat aan doen
- kringgesprekken rond dit onderwerp
- verhalen en gedichten maken over het schoon houden van huis, tuin en stoep
- maken van foto's en dia's bij werkstukken
- teksten op de band zetten
- dia's met bijbehorende cassettebandjes vertonen en afdraaien

Bij "hygiëne in de wijk" kunnen we in groepjes noteren wat we vies vinden en er in de kring verslag van doen. Daarna worden de taken verdeeld voor de verdere uitwerking. De ene groep tekent (op doorzichtig folie)

dia's van de meest vieze dingen. Anderen maken onderdelen voor een klasse-krant: schrijven artikeltjes, maken foto's, houden en verwerken interviews, maken krantekoppen met wrijfletters enz.
Weer andere groepjes schrijven toneelstukjes over de "vieze dingen" die ze zijn tegengekomen. De toneelstukjes worden daarna gespeeld. Ook hiervan kunnen opnames (dia's en geluid) worden gemaakt. In de vorm van een "markt" worden alle produkten gepresenteerd.

DIERENBESCHERMING

Een onderwerp als dierenbescherming past ook in dit aandachtsgebied. Heel bruikbaar bij dit onderwerp is de film "Dag Dieren", gemaakt door Paul Kramer, Peter Dekker en Antoon Koolhaas. Hierbij gaat het vooral om de omgang tussen mensen en dieren. Het bijbehorende boekje "Dag dieren" is geschreven door Mies Bouhuys en uitgegeven door Malmberg in Den Bosch. Er komen vragen aan de orde als:

- Kunnen vissen pijn voelen?
- Is dieren slachten nodig?
- Wat is het verschil tussen een ei uit een legbatterij en een scharrelei?
- Hoe denk je over bankstellen, mantels en schoenen van leer?
- Hoe sta je tegenover wedstrijdsporten met dieren en tegenover vogels in kooitjes?

In dit verband kan ook gedacht worden aan een projekt in "haltevorm" over mens en dier. Het projekt kan worden verdeeld in negen haltes (deelonderwerpen): Dieren vroeger; dieren helpen mensen; dierenbescherming; huisdieren; dierkunde; dieren in de sport; biotopen; jacht en verdediging en de mens als "dier".
Elke halte kan verdeeld worden in verplichte en keuze-opdrachten. Zo kan halte 1 worden verdeeld in prehistorische dieren en uitgestorven en bedreigde dieren. Belangrijk is dat er een diversiteit aan werkvormen en aktiviteiten is, die de kinderen zelfstandig kunnen verwerken.

BESTAANDE MATERIALEN

Voor het onderdeel leefruimte van bevordering van gezond gedrag is ook door schoolbiologen al veel materiaal ontwikkeld. Ook allerlei verenigingen en stichtingen hebben hun portie bijgedragen. Niet met het oogmerk volledig te zijn, maar slechts om een indruk te geven hebben we de hierna opgenomen opsomming voor het thema genots- en verslavingsmiddelen samengesteld.

Thema Genots- en Verslavingsmiddelen:

- Federatie van instellingen voor Alcohol en Drugs
  Postbus 171, 3720 AD
  Bilthoven tel. 030-780724
  Brochures, folders, diaserie, film, video, lesbrieven

- Koördinatiekommissie Informatiepakketten alkohol, tabak en andere drugs
  Postbus 18671, 2502 ER Den Haag. Informatiepakketten, literatuurlijsten, lespakketten

- Stichting Antirookplan voor de jeugd
  Postbus 100, 3730 AC de Bilt tel. 03438-20552 (ma. en wo.). Folders, antirookplannen

- Stichting Leven en Gezondheid
  Postbus 369, 3720 AJ Bilthoven, tel. 030-781366
  Bekend maken van schadelijke gevolgen door tabak, alkohol en drugs door middel van folders, films en affiches

- Stichting Preventieprojekt Drugs
  Marnixstraat 50, 1015 VT Amsterdam tel. 020-267176
  Lesbrief, medicijnenposter

- Stichting School en Bedrijf
  Postbus 58, 2501 CB Den Haag tel. 070-454559
  Lesbrieven

- Stichting Volksgezondheid en Roken
  Frederik Hendriklaan 34a, 2582 BC Den Haag tel. 070-522554. Brochures, posters lesmateriaal, stickers, buttons en voorlichtingsfilms

Luc Koning en Jan Tito

van het individu. Het is dan ook belangrijk het kind te laten ontdekken welke factoren hun (gezonde/ ongezonde) gedrag beïnvloeden en hen te leren, hoe ze daarmee kunnen omgaan. Bij de voedingsproblematiek bijvoorbeeld wordt niet alleen aandacht besteed aan de relatie voedingsgedrag/gezondheid, maar bijvoorbeeld ook aan de invloed die vriendjes of gezinsleden uitoefenen op de voedselkeus, aan de aantrekkelijke etalage van de snoepwinkel tegenover de school e.d.

ONDERZOEKEND LEREN

- Gezondheidseducatie is er op gericht dat kinderen eenvoudige gezondheidsproblemen kunnen analyseren. Kinderen kunnen zich vaardigheden, die nodig zijn voor het analyseren van eenvoudige gezondheidsproblemen eigen maken via onderzoekend leren. Leren vragen te stellen, leren verzamelen van en omgaan met informatie, leren reflecteren op leerervaringen e.d.
  Onderzoekend leren kan o.a. bestaan uit: leren door vergelijken, leren door relevante vragen, leren via gebruikmaking van informatiemateriaal e.d.

GERICHT OP KINDEREN

- Gezondheidseducatie is er op gericht dat kinderen beschikken over kennis omtrent gezondheidsaspecten van gedragingen en situaties die actueel voor hen zijn (of binnenkort worden) en waarvoor zij (mede-)verantwoordelijkheid kunnen en mogen dragen.
  Bij de gezondheidseducatie gaat het om de bevordering van gezond gedrag van KINDEREN. Dat wordt nogal eens vergeten. Waarom kinderen in de onderbouw druk bezig laten zijn met gezondheidsaspecten van alcoholgebruik, als er voorlopig toch heel weinig kans is, dat ze sterke drank zullen gebruiken? Je kunt je afvragen of we dan maar niet moeten voorbereiden op gezondheidsaspecten waar kinderen later mee geconfronteerd kunnen worden. Hoewel weinig met zekerheid gezegd kan worden over hoe de toekomst van een kind er uit ziet, hoeven we ons met betrekking tot de inhoud van gezondheidseducatie daar weinig zorgen over te maken. De kernproblemen van gezond gedrag (ook van dat op latere leeftijd) zijn namelijk ook terug te vinden in het kinderleven van alle dag. Daarom is het ook niet nodig de inhoud van gezondheidseducatie te laten bepalen door de vraag: "Wat moeten de kinderen LATER kennen en kunnen?" Relevanter is de vraag: "Welke kennis en vaardigheden komen de kinderen NU van pas?"

MEDEVERANTWOORDELIJKHEID?

De kennis, inzichten en vaardigheden die kinderen bij gezondheidseducatie opdoen, zullen snel vervagen of zelfs verdwijnen, als er in de praktijk van alle dag nooit gebruik van kan worden gemaakt. Vergeefse moeite dus. Daarom is het zinvoller, dat we vooral aandacht besteden aan zaken waarvoor kinderen nu of binnen afzienbare tijd (mede)verantwoordelijkheid kunnen en of mogen dragen. Zolang kinderen niet mogen uitmaken wat thuis de pot schaft, niet verantwoordelijk zijn voor de keuze en aankoop van levensmiddelen, heeft het weinig zin daar gezondheidseducatietijd in te stoppen.

Het is echter wel zo dat het gebied waarvoor kinderen zelf de verantwoordelijkheid kunnen en mogen dragen zich vrij snel uitbreidt: keuze van broodsoort en beleg, gebruik van smaakmakers (zout, ketchup e.d.), besteding van zakgeld, keuze van tussendoortjes, gebitsverzorging, de manier van omgaan met elkaar, eenvoudige eerste hulp, veilig gedrag in de school enz.
Bij bevordering van gezond gedrag kan daarom het best aan dit soort zaken voorrang worden gegeven.

Paul Reusch

GEZONDHEIDSEDUCATIE WERKT DOOR IN PEDAGOGISCH KLIMAAT

Uit contacten met schoolteams blijkt steeds weer dat veel onderwijsgevenden het een moeilijke klus vinden GVO handen en voeten te geven. Het komt dan op z'n zachts gezegd opmerkelijk over als je hoort dat een school al meer dan tien jaar geleden begon veel tijd en energie te steken in het aandachtsgebied "samen leven". Niet direct het eenvoudigste onderdeel zou je zo zeggen.
Op de protestants-christelijke basisschool "De Wijngaard" in Doorn nam men al heel lang voor GVO een verplicht onderdeel van het onderwijspakket werd die uitdaging aan. Maarten de Jongh had hierover een gesprek met Pieter Klomp, de directeur van deze school.

STIMULANS

Bij het aandachtsgebied "samen leven" ligt het accent op geestelijke en sociale gezondheidsaspecten. Dit houdt o.a. in dat je bezig bent met activiteiten die gericht zijn op het bevorderen van zelfvertrouwen; op het leren omgaan met eigen en andermans gevoelens; op het leren rekening houden met de ander, zonder zichzelf tekort te doen. Dat het team van "De Wijngaard" dit onderdeel van GVO zo energiek aanpakte, was niet geheel toevallig.
Piet Klomp hierover: "Het is al weer zo'n 10, 11 jaar geleden, dat hier een stuurgroep van ouders en leerkrachten werd geformeerd die zich ging bezig houden met gezond gedrag. De onderwijzer die hier het iniatief toe nam, had een vrij sterk profetisch gerichte aandacht hiervoor, terwijl het ook uit zijn studie voortkwam. Hij wist wat ouders en leerkrachten enthousiast te maken en die hebben toen op experimentele basis een aantal activiteiten op papier gezet. Die activiteiten waren hoofdzakelijk gericht op omgaan met elkaar. Dat heeft toen een vervolg gekregen door het feit dat die onderwijzer projektleider voor gezondheidseducatie bij het SLO werd. Hij heeft het contact dat hij met ons had vastgehouden en toen zijn wij volgschool van dit projekt geworden."

FAALANGST

Het schoolteam legde dus vanaf het begin het accent op het omgaan met elkaar, op gezond gedrag. Een facet wat het team bijvoorbeeld heel erg heeft bezig gehouden was faalangst. Daar is eerst in het team breedvoerig over gediscussieerd en er zijn ouderavonden aan besteed. Daardoor heeft het team vrij veel paraat wat in de "Doe Het Zelf-set voor Gezondheidseducatie" van het SLO is opgenomen. Je zou je kunnen voorstellen, dat ouders in de aanvangsfase toch wel moeite met deze aanpak zouden hebben. Maar dat viel mee, al ging het pad niet altijd over rozen.
"Eén van onze items was "angsten bij kinderen". Toen werd dat wat geconcretiseerd in bijvoorbeeld de sinterklaasviering. Eerlijk gezegd zijn we toen onderuit gegaan bij de ouders. Wij hebben

toen namelijk gewoon aan de kinderen verteld dat sinterklaas niet bestond; dat het een verklede man was. Dat gaf wel problemen. Natuurlijk waren wij wel een beetje in onze rug gedekt door het feit dat wij aan dat projekt deelnemen, maar we hebben ons wel erg moeten verdedigen. Dat konden wij echter eigenlijk niet, want wij voelden zelf dat dit fout zat", vertelt Pieter Klomp.

VERHOUDING LEERKRACHT-LEERLING

Als je aandacht gaat besteden aan samen leven, het omgaan met elkaar, kan, of beter gezegd zal dat ook consequenties hebben voor de teamleden. Je stelt je dan immers kwetsbaar op, ook tegenover de kinderen. Ook een leerkracht heeft wel eens hoofdpijn of heeft in de privésfeer wel eens wat waardoor het moeilijk is voor honderd procent gedisciplineerd te werken.
Pieter Klomp: "Wij zijn tot de conclusie gekomen, dat de positie van de leerkracht vóór de klas eigenlijk wel een gepasseerd station is. Hij of zij heeft deel aan het totale groepsgebeuren en werkt daardoor dus niet meer alleen maar beschouwend en afstandelijk. Maar er is geen recept voor te geven hoe ver je dan moet gaan. In ieder geval moet je er niet voor terug schrikken je kwetsbaar op te stellen. Bang zijn in het donker hoort niet bij een leerkracht was altijd het standpunt. Maar op een moment kan je vinden wij rustig zeggen dat je bang bent om in het donker in een bos te lopen. Dat geeft in de groep dan een heel ontspannende reactie."

OUDERS

Belangrijk bij dit alles is de ouders steeds op de hoogte te stellen van te behandelen items. Ook is er een uitgebreide diapresentatie voor de ouders gehouden. Een experimenteel programma, dat een vervolg kreeg in twee andere ouderavonden. In de eerste stond faalangst onder het motto "wat je zegt, ben je zelf" centraal. De tweede keer was voor de ouders een soort "postenspel" georganiseerd, waarbij ouders in wel veertig situaties geconfronteerd werden met uitspraken of beelden van kinderen en volwassenen. Deze aanpak sloeg bij de ouders enorm goed aan.

ASPEKT LEEFMILIEU

Het aspekt leefmilieu bij BVO heeft duidelijke raakvlakken met het werk van schoolbiologen. In Doorn werkt geen schoolbioloog. Naast de gebruikte methode "Biologie in onderwerp en opdracht", worden op "De Wijngaard" af en toe ook andere projekten uitgewerkt. Een voorbeeld is het projekt "Woningbouw" voor de groepen 1 t.m. 3 van de school.
Pieter Klomp: "Bij een dergelijk projekt komen natuurlijk ook milieuaspekten aan de orde. Zo worden er

bijvoorbeeld wandelingen in de schoolomgeving gehouden. De ene keer ligt dan het accent op de begroeiïng; een andere keer op de dierenwereld. Ook geometrische figuren als driehoeken en vierkanten zijn bij zo'n projekt een onderdeel van het buitenprogramma. Het zijn zijpaden, die bij elkaar een vrij compact overzicht geven."

Men is op "De Wijngaard" van mening dat GVO geen exclusief vak is, al zijn er wel vaste tijden voor op de rooster gezet. Maar doordat men intensief met de opgangsaspekten bezig is geweest, is het GVO-gebeuren veel meer inclusief geworden. Het komt ook aan de orde als men met geestelijke stromingen bezig is. Maar als het gaat over leefmilieu (en dan valt te denken aan hot items als zure regen en landbouw en milieu), dan blijkt duidelijk dat het GVO-projekt op "De Wijngaard" een duidelijk meer pedagogisch dan didactisch karakter heeft. Het item "leefmilieu" is geïntegreerd in het geheel.
In uren GVO die op de roosters staan, komen onderwerpen als bomen, planten, omgaan met de natuur en ook EHBO aan de orde. Wat dit laatste betreft, geven volwassen EHBO'rs de praktijklessen. De leerkracht van groep 8 geeft hierbij als aanvulling de lessen die te maken hebben met voedingsleer, hygiëne e.d. Daar is dan exclusief aan de orde, wat veelal onder gezondheidseducatie wordt verstaan.

AKTIVITEITENPLAN
Ieder jaar moeten de scholen tegenwoordig een aktiviteitenplan opstellen. Hiervoor wordt op de school een aantal mogelijkheden opgesteld. Er wordt dus op "De Wijngaard" niets expliciet vastgelegd.
Pieter Klomp: "Als er bijvoorbeeld een gunstig moment is om met groep 8 eens op het Keizersweitje te gaan kijken wat er nu in een vierkante meter grond leeft, dan doen we dat. Het slaafs volgen van de methode is bij ons niet aan de orde. In de winter diepen we bijvoorbeeld een bepaald aspect uit de methode wat dieper uit en in een volgende winter een ander aspekt.

DIALOOG
In het gesprek komt duidelijk naar voren dat het team nog steeds erg dankbaar is dat er destijds zoveel tijd in het aspekt "samen leven" is gestoken. Het jarenlang durende projekt GVO blijkt voor de leerkrachten duidelijk een leerschool te zijn geweest en dat wordt als heel positief ervaren.
"Achteraf gezien is het zeer belangrijk geweest dat we op dat niveau met elkaar gepraat hebben over dingen waarvan velen in ons team denken dat er in het algemeen te weinig over wordt gepraat. Als er hier iets knelt, dan weten we waar we over praten. Er is dan een soort herkenning. Een

voordeel bij dit alles is wel dat ons team vrijwel constant is gebleven. Wanneer je een schoolwerkplan maakt en er komt een nieuwe, dan kan dat veel problemen geven. Wij hebben stellingen geformuleerd, waarin we elkaar kunnen vinden. Maar eerlijk gezegd, raken ook bij ons wel eens zaken in de vergetelheid. Door allerlei organisatorische zaken kom je vaak aan inhouden nauwelijks toe."

GVO SFEERBEPALEND

In de praktijk blijkt, dat veel schoolteams als een berg tegen de invulling van het onderdeel "samen leven" van GVO opzien. Men grijpt daarom dan vaak naar andere aspekten die veel eenvoudiger zijn in te vullen.
Pieter Klomp: "Dat is de makkelijkste weg. Maar ik denk dat je dan tekort doet aan de mogelijkheden van het vak gezondheidseducatie. Als het op de pedagogische aspekten aankomt, dan denk ik dat het mogelijkheden geeft voor discussie in je team. Wij hebben de ervaring, dat je dan niet meer in de "welles-nietes" of "het is altijd zo geweest, dus ..."-situatie zit, maar dat ieder de kans en gelegenheid krijgt en neemt zijn visie op omgaan met anderen weer te geven. Dan kom je heus wel eens scherp tegenover elkaar te staan, maar je hebt de ruimte om samen tot oplossingen te komen."

De ervaring op "De Wijngaard" pleit voor het niet-exclusief benaderen van het leergebied GVO, omdat je dan snel vastloopt in de materieële aspekten. Bij een inclusieve benadering, kan het heel sfeerbepalend zijn in de school, zonder dat het allemaal is opgeschreven.

Maarten de Jongh

NIEUWE LESKIST VOEDING IN ONDERWIJSWERKPLAATS MAASTRICHT

Met ingang van augustus 1985 is gezondheidseducatie opgenomen in de Wet op het Basisonderwijs. Hiermee is "bevordering van gezond gedrag" één van de vormingsgebieden die in het basisonderwijs aan de orde moeten komen. Naast de aandacht voor het opvoeden tot gezond gedrag krijgt ook het opvoeden tot sociale redzaamheid, een plaats op het programma. Deze vormingsgebieden hangen nauw met elkaar samen.
De wetgever heeft beide vormingsgebieden in de WBO opgenomen omdat ze meent dat voorlichting op jeugdige leeftijd bijdraagt tot gewenst gezondheidsgedrag van mensen.
Voedingseducatie is een onderdeel van de totale gezondheidseducatie, dus kan ook hierbinnen haar plaats krijgen.

INFO-MIDDAGEN

Vanaf 1984 organiseert de sektor Natuureducatie van het Natuurhistorisch Museum in Maastricht haar zogenaamde info-middagen. Tijdens zo'n info-middag wordt heel praktisch gewerkt rondom bepaalde thema's op natuur- en milieu-educatief gebied. Tijdens één van die info-middagen werd het thema Voeding behandeld.
Eén van de redenen van het succes van die middag was de prima samenwerking tussen de afdeling GVO van de DGD in Maastricht, de Voedinggroep Maastricht en de sector Natuureducatie in Maastricht. Deze samenwerking heeft geresulteerd in het samenstellen van een leskist Voeding, waarin o.a. de volgende materialen zijn ondergebracht:

- een grote hoeveelheid achtergrondinformatie over voeding
- een lessenserie om te leren werken met de voedingsmeter
- de lessenserie "Eten kiezen" met bijbehorende posters
- een aantal materialen die men kan gebruiken bij de lessen over voeding
- handleiding bij het project "Boodschappen doen" voor het basis- en buitengewoon onderwijs.

HET GEBRUIK VAN DE LESKIST

In de leskist vindt men drie klappers:

- in de groene klapper is alle achtergrondinformatie gebundeld
- in de bruine klapper kan men alle lessen en werkbladen terug vinden
- de rode klapper wordt in beslag genomen door de lessenserie "Eten kiezen".

Het is aan te raden om eerst een keuze te maken uit de lessen, zodat de gebruiker daarna de hierop betrekking hebbende achtergrondinformatie kan naslaan.
De benodigde materialen staan bij iedere les vermeld. Alle materialen die aan bederf onderhevig zijn, zoals melk, brood e.d., hebben we niet in de leskist opgenomen. Deze zal de gebruiker dus zelf

moeten aanschaffen. Van een aantal lessen zijn alle materialen in de leskist ondergebracht, zodat deze lessen zonder meer direct uitgevoerd kunnen worden. Een overzicht hiervan vindt u in bijlage 1.
Niet alle materialen konden in de leskist worden ondergebracht. Het overzicht in bijlage 2 attendeert de gebruiker hierop.
Ook is het mogelijk om via de afdeling GVO een complete winkel, behorende bij het projekt "Boodschappen doen" te lenen. Men moet dan wel tijdig reserveren en beschikken over een aanhangwagentje of bestelwagen voor het vervoer van de winkel.

In één van de klappers is een evaluatieformulier bijgevoegd. Wij stellen het erg op prijs als men na gebruik van deze leskist dit formulier wilt invullen, zodat wij de kist eventueel kunnen verbeteren en/of aanvullen.

ANDERE LESKISTEN
Wanneer men nog meer wil doen rondom het thema Voeding, dan is er de mogelijkheid om in de Onderwijswerkplaats van het Natuur Historisch Museum te Maastricht de leskisten Zuivel en Van Graan tot Brood te lenen.
Met de inhoud van de eerste kist leren de kinderen hoe ze boter, karnemelk en kaas kunnen maken. De tweede leskist volgt het hele proces van graankorrel tot brood. (Zie verder Ondersteuningsaanbod Natuureducatie.)

Zoals bij veel onderwerpen die in school aan de orde komen is het, vooral bij het behandelen van het thema Voeding bijna noodzakelijk om de ouders/verzorgers van de kinderen op de hoogte te houden waar het kind in de klasse-situatie mee bezig is. Vooral de Lessenserie "Eten kiezen" besteedt hier aandacht aan in de vorm van korte berichtjes voor ouders over wat het kind op school in de les heeft gedaan.
Ook kan er gedacht worden aan het organiseren van een ouderavond. Men kan daarbij ondersteuning krijgen van de DGD en de voedingsgroep Maastricht. (Zie ook het ondersteuningsaanbod van de betreffende instellingen.)

Het interculturele aspect komt in deze leskist aan bod in de vorm van een project Voeding, en een aantal eenvoudige recepten met buitenlandse voedingsmiddelen.

Ben Dackers
John Steyns

REAKTIE VAN EEN SCHOOL OP LESKIST VOEDING

Naar aanleiding van het gebruik van de leskist VOEDING willen wij het volgende opmerken:
De materialen van de leskist zijn gebruikt in de groepen 6, 7 en 8.
Gebruikt zijn:
- enkele posters
- specerijen
- voedingsmeters
- verpakkingsmateriaal

De posters zijn gebruikt om de les in te leiden. Tijdens de introductie met de posters werd al pratend, vertellend zelfs de motivatie bij veel kinderen vergroot.
De specerijen zijn gebruikt als ondersteunend visueel lesmateriaal! Hoe zien ze eruit? Hoe ruiken ze?
De voedingsmeters zijn gebruikt als verwerking bij de les: voedsel -- gezond?
Hierbij kwam aan de orde:
- de voedselindeling
- voeding in relatie met bewegen (te veel, te weinig)

De voedingsmeters waren hierbij een uitstekend hulpmiddel om concreet na te gaan of we genoeg, te veel of te weinig energie opgenomen hadden.(Van te voren is er huiswerk gemaakt: Wat heb je gegeten, wat heb je gedaan?)
Het verpakkingsmateriaal hebben we gebruikt tijdens de les: Wat staat er op het etiket? Voor ons was dit materiaal een prettig hulpmiddel, wan nu hoefden we niet zelf te verzamelen!

Samenvattend mogen we concluderen dat:
1. het ons uitstekend bevallen is, dat we een aantal materialen aangereikt hebben gekregen, waardoor de les op een plezierige en toch leerzame manier kon verlopen.
2. "vreemde" materialen bij de meeste kinderen altijd wel in de smaak vallen. Opmerkingen als "sjiek, leuk, hoi, mogen we nog eens met ..." bewijzen dat het bij de kinderen aansloeg.

Basisschool "Op het Merkenveld" Maastricht

EEN VREEMDE EEND IN DE BIJT?

Evenals we ons nu beraden op de eventuele gevolgen van het WRR-rapport voor het ondersteuningsaanbod, stonden we een aantal jaren geleden voor de vraag, hoe vorm en inhoud te geven aan de ondersteuning van het natuuronderwijs op de basisscholen in het licht van de in te voeren Wet op het Basisonderwijs (WOB).
Een nieuw fenomeen kondigde zich toen aan: Gezondheidsvoorlichting en -opvoeding (GVO). Werd dat een apart vak, diende het geïntegreerd met andere vakken aan de orde te komen? Welke thema's en onderwerpen komen daarbij aan de orde? Wat is de mogelijke relatie met natuuronderwijs? Naar mijn idee bestaan er zeker overeenkomsten tussen GVO en natuuronderwijs. Om deze gedachte nader vorm en inhoud te geven alsook onder de aandacht van het onderwijs te brengen, werd in 1982 een werkgroepje geformeerd.

ACHTERGRONDIDEE

Grofweg zou men kunnen beweren, dat natuuronderwijs en GVO hetzelfde beögen: een gezonde samenleving. Het grote verschil is naar mijn mening de optiek van waaruit een en ander wordt nagestreefd. GVO gaat uit van de mens. Als je goed voor jezelf zorgt, komt dat ook ten goede aan je omgeving. Natuuronderwijs bestaat niet alleen uit menskunde (wie doet daar trouwens nog aan?) maar schenkt ook aandacht aan dier- en plantkunde, fysische geografie, natuurkunde e.d. Bij voorkeur in onderlinge samenhang: wie doet waar en waarom? Waar kun je dat beter onderzoeken en ervaren dan buiten in de schoolomgeving? Natuuronderwijs gaat bij voorkeur uit van het dier, de plant in de omgeving. Als we daar goed voor zorgen komt dat ook ten goede aan de mens.
Het vakgescheiden opdoen van kennis, inzicht en vaardigheden heeft in de onderwijsleersituatie mijn voorkeur boven een vakkengeïntegreerde aanpak. (Je gaat toch ook niet de Van Dale raadplegen als je het alfabet nog niet kent?)
Dit heeft consequenties voor ons ondersteuningsaanbod. Vanuit de in diverse vakken opgedane kennis, inzichten en vaardigheden, streven wij ernaar als afronding/evaluatie, aan het eind van een reeks een toepassingsprojekt aan te bieden, waarin de verschillende aspekten van de afzonderlijke vakken door de leerlingen geïntegreerd en op een creatieve manier aan de praktijk kunnen worden getoetst.

DE UITWERKING

Met hierboven beschreven achtergronden, ging het GVO-werkgroepje, bestaande uit twee schoolartsen van de Jeugdgezondheidszorg, een huishoudkundige en de schoolbioloog op zoek naar bruikbare informatie en thema's. Voor het basisonderwijs was toen nog nauwelijks iets verschenen. Veel documentatie hebben we kunnen lenen bij het Centrum Dienstverlening GVO te Utrecht. Na een korte

oriëntatieperiode besloten we de volgende thema's/ onderwerpen uit te werken in de vorm van uitleenkisten: **tandzorg - voeding - verzorging - bewegen** *

Elk thema/onderwerp wordt zowel vanuit de GVO, als de natuuronderwijs optiek benaderd. **Tandzorg** bijvoorbeeld besteedt aandacht aan: gebit, samenstelling van ons gebit, tanden, kiezen, poetsgedrag, plaque, tandarts, maar ook aan gebitsvormen bij dieren en de daar mee samenhangende voedselkeuze.
Als leidraad kozen we de door het Hoogveld Instituut ontwikkelde en later door Wolters-Noordhoff uitgegeven methode "Op je gezondheid". Zowel inhoudelijk als didaktisch geeft deze methode de leerkracht voldoende en goede informatie.
Na een aantal maandelijkse bijeenkomsten was alle materiaal door ieder werkgroeplid aangedragen (elk lid een "eigen" thema). In het Milieu-educatiecentrum werden deze gegevens en materialen omgewerkt in de vorm van leskisten om voor het eerst uitgeleend te worden aan het onderwijs.

AANBIEDING/INTRODUKTIE
In het ondersteuningsaanbod voor het schooljaar 1983-'84 werd dit nieuwe onderdeel geïntroduceerd. Scholen, die belangstelling hadden konden een uitgebreide informatie aanvragen waarin achtergronden (GVO binnen Natuuronderwijs en de 4 thema's e.d.) verduidelijkt werden. Daarna kon de school een keuze maken en een of meer uitleenkisten reserveren. Vanaf het begin bestond er bij het onderwijs veel belangstelling voor dit onderdeel. Na een jaar besloten we een aantal duplicaten te maken. De eerste twee jaar werd bij elke uitgeleende kist een vragenlijst meegegeven, waarop de bevindingen en opmerkingen van de gebruikers vermeld konden worden. Na een schooljaar kwam de werkgroep bijeen om deze gegevens te bespreken en zaken zonodig bij te stellen.
Doordat schoolbegeleidingsdiensten dit jaar GVO extra onder de aandacht van de scholen brengen is de vraag zo groot, dat we voor een aantal scholen "nee" moeten verkopen.
Wanneer deze scholen het volgend jaar weer dit onderdeel zouden kiezen krijgen zij voorrang. Je kunt tenslotte niet maar leskisten blijven dupliceren. Bovendien beogen we met ons ondersteuningsaanbod eerder een verscheidenheid dan kompleetheid ter stimulering van het natuuronderwijs.

ONTWIKKELINGEN
Inmiddels is een half jaar geleden bij de D.G.G.D. een part-time GVO-consulente gekomen. Zij wil zich in de eerste plaats bezig houden met ondersteuning en advisering van het basisonderwijs, toegespitst op de thema's **Tandzorg** en **Voeding**.
Voor een goede samenwerking en duidelijke presentatie naar het onderwijsveld zijn een aantal afspraken gemaakt, waaronder:
- advisering van scholen aangaande GVO-onderwerpen zal voornamelijk gebeuren door de GVO-consulente. Het MILEC verwijst bij dergelijke vragen naar haar;
- bij de advisering dienen de leskisten **Tandzorg** en **Voeding** als basis;
- de consulente beschikt over het uitleenoverzicht van de

GVO-leskisten om optimale ondersteuning te kunnen verlenen;
- nog aan te schaffen GVO-materiaal zal door de GVO-consulente worden verzorgd;
- deze documentatie zal, voorzover geschikt voor anderen, ondergebracht worden binnen het bestaande documentatiecentrum van het MILEC-Ede;
- aan het jaarlijks ondersteuningsaanbod voor het onderwijs zal een apart hoofdstuk over GVO en de samenwerking GVO-consulente MILEC worden toegevoegd.

Wij hopen zo een goede basis te hebben gelegd om scholen in Ede op een adequate wijze van dienst te kunnen zijn.

Freek Fokkert
MILEC-Ede

* Argumenten om met uitleenkisten te werken kunt u vinden in het themanummer "Leskisten", een uitgave van de Werkgroep van Schoolbiologen.

GVO OP SCHOOL: EEN OVERZICHT VAN LESMATERIAAL

BASISONDERWIJS
Voor het vak gezondheidseducatie dat sindt 1 augustus 1985 verplicht is, is al vrij veel lesmateriaal ontwikkeld. Hier worden alleen de twee meest gebruikte lesmethoden en een overzicht van leer- en hulpmiddelen beschreven.

Op je gezondheid: gezondheidsvoorlichting en opvoeding in het basisonderwijs 4-12 jarigen / B. van Geffen, W. Hegger (et al.), Stichting GVO-projekt Nijmegen.
Besteladres:
Wolters-Noordhoff Groningen
Postbus 576
9700 AN Groningen
Tel.: 050-162911
"Op je gezondheid" is een kompleet lespakket voor gezondheidseducatie. Het omvat handleidingen voor leerkrachten, verwerkingsmateriaal voor leerlingen, diaseries en gebruiksmateriaal. Prijs op aanvraag.

Doe Het Zelf-set voor gezondheidseducatie / F. Looij (et al.), Enschede: Stichting voor de Leerplanontwikkeling (SLO).
Besteladres:
Afdeling Verkoop SLO
Postbus 2041
7500 CA Enschede
tel.: 053-840305
De "Doe Het Zelf-set" is een compleet lespakket bestaande uit 12 multobanden voor kleutergroepen t/m jaargroep 8. Het geheel omvat handleidingen voor leerkrachten, leerlingenmateriaal en dia-series. De leerstof wordt in drie hoofdthema's gerangschikt: lichaamsverzorging, samen-leven en

leefruimte. De methode besteedt aandacht aan GVO binnen èn buiten de les. De set bevat een algemeen inleidend deel: band A. De invoeringswijze van gezondheidseducatie in het basisonderwijs komt uitvoerig aan de orde. De kosten van de Doe Het Zelf-set zijn f 35,= per band. Ook is een komplete AV-set te verkrijgen voor f 125,=.

Gezondheidseducatie in het basisonderwijs: een overzicht van leer- en hulpmiddelen. Utrecht: Landelijk Centrum Dienstverlening GVO, 1986. Te bestellen door overmaking van f 15,= plus f 5,50 verzendkosten op postgiro 42 39 028 t.n.v. Landelijk Centrum Dienstverlening GVO, Utrecht o.v.v. Overzichten GVO; 6-1986.
Dit zeer uitgebreide overzicht bevat gegevens over onderwijsleermateriaal en achtergrondinformatie over de volgende GVO-thema's:
- persoonlijke verzorging
- voeding en tandverzorging
- bewegen, spelen, vrije tijd, slapen
- veiligheid
- ziek zijn, beter worden
- gewennende en verslavende middelen
- milieu

Binnen elk thema is het materiaal gerangschikt naar leeftijdskategorieën.

VOORTGEZET ONDERWIJS
Het vak gezondheidskunde komt alleen voor in het Lager Huishoud- en Nijverheids Onderwijs (LHNO) en in een aantal vormen van het Middelbaar Dienstverlenings- en Gezondheidszorg Onderwijs (MDGO). Hier worden enkele methoden omschreven:
Gezondheidskunde / R. Hopstraten (et al.), Tilburg: NCB, 1983.
Voor het derde en vierde leerjaar van het LHNO. Het materiaal bestaat uit een docentenboek en een leerlingenboek.
De volgende thema's komen aan bod:
1. Omgaan met ....
2. Hoe zie ik eruit?
3. Lekker! en gezond?
4. Ziek worden, ziek zijn.
5. Druk in de weer; arbeid en vrije tijd.
6. Op onze leeftijd.

Gezond en wel, deel 1 en 2 / F. Wafelbakker (et al.), Meppel: Educatieve Uitgeverij ten Brink, 1981.
Het is een methode voor gezondheidskunde speciaal bedoeld voor leerlingen in het lager beroepsonderwijs en de onderbouw van het AVO. Beide delen bestaan uit een docentenboek en een leerlingenboek. Deel 1 gaat vooral in op de groei en ontwikkeling in lichamelijk, emotioneel en sociaal opzicht. Deel 2 behandelt vooral de invloed van de fysieke en sociale omgeving van de mens.

Gezondheid en samenleving / M. Meiburg (et al.), Leiden: Stenfert Kroese, 1984.
Dit boek behandelt de basiskennis van het vak gezondheidskunde zoals dat wordt gegeven in de onderbouw van